

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za zapadnoslavenske jezike i književnost

Katedra za poljski jezik i književnost

JOSEPH CONRAD I ETOS VARŠAVSKOG USTANKA (1944.)

DIPLOMSKI RAD

15 ECTS bodova

Mentor:

dr. sc. Dalibor Blažina, red. prof.

Studentica:

Iva Matuško

Zagreb, rujan 2018. godine

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. O JOSEPHU CONRADU	3
3. RECEPCIJA DJELA JOSEPHA CONRADA U POLJSKOJ DO 2. SVJETSKOG RATA.....	6
4. O VARŠAVSKOM USTANKU (1944.)	9
5. ETOS VARŠAVSKOG USTANKA I UTJECAJ JOSEPHA CONRADA	12
5.1. FORMIRANJE ETOSA VARŠAVSKOG USTANKA.....	12
5.2. JOSEPH CONRAD KAO MORALNI AUTORITET	15
5.3. „LORD JIM U VARŠAVSKOM USTANKU“	19
6. SUKOB OKO KONRADOVSKOG KONCEPTA VJERNOSTI.....	23
7. ZAKLJUČAK	28
8. LITERATURA	30
9. SAŽETAK.....	33

1. UVOD

Joseph Conrad, rođen kao Józef Teodor Konrad Korzeniowski, engleski je pisac poljskog podrijetla koji je domovinu napustio kao mladić i započeo karijeru najprije kao pomorac, a zatim i kao književnik i to na engleskom jeziku. U Poljskoj je svijest o Conradu kao piscu postojala gotovo od samih početaka njegove književne karijere, a o njegovu su podrijetlu i „poljskosti“ raspravljali mnogi književni kritičari. Povezivali su ga s poljskom književnom tradicijom, čitali njegova djela u kontekstu poljskog romantizma te ga čak nazivali jednim od „pjesnika-proroka“ (polj. *poeta-wieszcz*), stavljajući ga tako uz bok najvećima, Mickiewiczu, Słowackom i Krasińskom. Recepcija Conradovih djela u Poljskoj uvelike je ovisila o povijesnom kontekstu i društveno-političkoj situaciji. Najveću je popularnost stekao tijekom Drugog svjetskog rata, odnosno tijekom života pod okupacijom. Glavna publika njegovih djela u tom su razdoblju bili pripadnici Zemaljske armije čije je upoznavanje s Conradom započelo 1920-ih godina. Ova je generacija pokrenula i Varšavski ustanak 1944. godine koji je trebao biti posljednja etapa oslobođenja Poljske od terora nacističke Njemačke. Conradova promišljanja o idealima života, o vjernosti, etici i moralu postala su svojevrsna pravila ponašanja ovih mladih ljudi i utjecala su na formiranje etosa Varšavskog ustanka koji je u nacionalnoj svijesti Poljske poživio i dugo nakon što je ustanak ugušen.

Ovaj će se rad baviti upravo poveznicom Josepha Conrada i etosa Varšavskog ustanka, odnosno proučavat će utjecaj Conradove književnosti na njegovo formiranje. U prvom će se dijelu rasprave iznijeti važni podaci iz Conradove biografije koji su utjecali na recepciju njegovih djela u Poljskoj, ali i na utvrđivanje njegova položaja u poljskoj kulturi. Drugi dio rasprave analizirat će recepciju Conradovih djela do 2. svjetskog rata te proučiti kako su i kritička djela o Conradu utjecala na njegov status tijekom Varšavskog ustanka. U trećem dijelu rada sažet će se povijest Varšavskog ustanka kako bi se objasnila situacija zbog koje su ustanici posezali za Conradovom književnosti. Četvrti dio rasprave započinje analizom povijesnog i kulturnog konteksta koji je utjecao na stvaranje poljske ustaničke tradicije i bio iznimno važan za formiranje etosa Varšavskog ustanka. Uslijedit će proučavanje Josepha Conrada kao moralnog autoriteta pripadnika Zemaljske Armije, a rasprava će se nastaviti analizom njegova djela *Lord Jim* u kontekstu Varšavskog ustanka. Posljednji će se dio rada baviti sukobom književne kritike oko Conradovih ideja o vjernosti i hrabrosti koji je uslijedio nakon 2. svjetskog rata. Prikazat će se kako je ovaj sukob zapravo poslužio kao platforma za

obračunavanje zagovornika komunističke vlasti i branitelja ideja patriotizma i demokracije za koje se zalagali borci u Varšavskom ustanku. Zaključno, ovim će se radom dokazati kako je Joseph Conrad, iako svjetska publika katkad i zaboravlja na njegovo podrijetlo, iznimno važan dio poljske povijesti i kulture.¹

¹ Napomena: Svi su navodi u ovom radu moj prijevod, osim citata iz djela *Lord Jim* koje je prevedeno na hrvatski jezik.

2. O JOSEPHU CONRADU

Joseph Conrad (1857. – 1924.), sin Apolla Korzeniowskog i Eweline Bobrowske, rođen je u Berdičivu u današnjoj Ukrajini. Nakon treće i posljednje podjele Poljske 1795. godine, to je područje palo pod rusku vlast, što je ujedno i značilo najveći gubitak građanskih sloboda u usporedbi s ostalim dijelovima podijeljene Poljske. Devetnaesto su stoljeće obilježila politička previranja i neuspjeli ustanci, a u svim je događajima Conradova obitelj bila aktivni sudionik. U Studenačkom ustanku 1830. godine, poginuo je Conradov djed i obiteljska je imovina konfiscirana. Ustanak je ugušen, no želja za ponovnim ujedinjenjem Poljske bila je jača od opresije. To se očitovalo u književnosti jer je upravo u ovo vrijeme procvao poljski romantizam koji je u kulturnom i duhovnom smislu jednako važan za poljski narod kao i u umjetničkom. Romantizam je općenito u svjetskoj književnosti predstavljao buđenje nacionalizma i rađanje pojma „narod“, no u Poljskoj zbog političke situacije on postaje specifičan. Nakon Studenačkog ustanka većina poljske inteligencije emigrirala je iz zemlje i romantizam se zapravo počeo razvijati na dvije fronte, pri čemu je izgnanstvo i osamljenički život izvan domovine podigao romantički tragizam tipičan za ovo razdoblje na potpuno drugu razinu. Najveći književnici toga razdoblja Adam Mickiewicz, Ignacy Krasiński i Juliusz Słowacki nazivani su i pjesnicima-prorocima jer su njihove riječi ulijevale nadu i rasplamsavale želju za slobodom. Značajka je poljskog romantizma i mesijanizam, odnosno vjerovanje da je Poljska „Krist nacija“, mučenik koji će otkupiti grijehe ostalih naroda.² Na tim je idejama odrastao i Conradov otac Apollo Korzeniowski, koji je također postao književnik. No u biografijama Josepha Conrada često nailazimo na podatak da mu djela nisu imala preveliku književnu vrijednost. Bila su izrazito domoljubnog karaktera, a sam je Apollo bio aktivni sudionik pokreta otpora protiv ruske vlasti. Ideja romantizma i činjenica da mu je i otac pripadao tom pokretu imala je golem utjecaj na Conradovo promišljanje o životu, njegove moralne postulate i naravno, na njegovu književnost. Čak je i dobio ime po slavnom protagonistu djela Adama Mickiewicza (*Konrad Wallenrod*, *Dušni dan*). Otac Josepha Conrada cijeli je svoj život posvetio borbi za neovisnu Poljsku. Sudjelovao je u mnogo akcija, poticao pobune, kako aktivnim djelovanjem tako i pisanjem različitih pamfleta i manifesta. Njegovo je najveće postignuće osnivanje Gradskog odbora u Varšavi koje je

² Izvor za podatke o poljskom romantizmu: *Iz povijesti poljske književnosti*, Zdravko Malić.

poslije dovelo i do ideje o osnivanju ilegalne poljske Vlade.³ Zbog toga je i uhićen 1861. godine u Varšavi, a zbog obiteljskih poznanstava s predstavnicima suda, dobio je poprilično blagu kaznu izгона u daleke provincije Rusije. Joseph je tada imao samo četiri godine. Conradov otac zbog izгона nije mogao sudjelovati u Siječanjskom ustanku 1863., no taj je događaj ipak ostavio trajne posljedice na obitelj Korzeniowski. U tom su razdoblju poginuli i Apollov i Ewelinin brat. Stefan Bobrowski bio je jedan od vođa Ustanka i iako nije poginuo u sukobu, poginuo je iste godine u dvoboju s političkim protivnikom (Zabierowski 2008: 71). Ta je tragedija, ali i oštra ruska klima, ozbiljno utjecala na zdravlje obitelji. Majka Ewelina umrla je 1865. godine i Joseph ostaje sam s ocem. Atmosfera u njihovu domu bila je iznimno sumorna, otac je bio depresivan, nisu imali novca, a Josephov je psihički i intelektualni razvoj bio ozbiljno ugrožen zbog činjenice da je bio usamljen i nije imao mogućnosti ostvarivanja formalnog obrazovanja. Otac je s njim učio koliko je mogao, no dječakovi su dani prolazili u čitanju knjiga i maštarenju o pustolovinama negdje daleko od Poljske. Apollo Korzeniowski preminuo je 1869. godine i skrb o Josephu preuzima ujak, Tadeusz Bobrowski. Joseph je tada počeo pohađati školu u Krakovu, no koliko se god ujak trudio da mu usadi važnost obrazovanja, Josephu to nije bilo zanimljivo i sanjao je o moru i priključivanju mornarici. Uspio je pridobiti ujaka na svoju stranu i 1874. odlazi u Marseille, a poslije se priključuje engleskoj mornarici.⁴

Kao pomorac brzo je napredovao i čak došao do čina kapetana, no književnost je bila nešto što ga je oduvijek privlačilo. Počeo je pisati još dok je bio u službi, a prvi njegov roman, *Almayerovo ludilo*, objavljen je 1895. godine (Gillon 1982: 19). Odmah je počeo pisati na engleskom jeziku, a Adam Gillon kao razlog za to navodi činjenicu da je intelektualno i umjetnički sazrio u razdoblju kada je engleski bio jezik koji je svakodnevno upotrebljavao. Također navodi da odabir jezika njegove književnosti vjerojatno nije bio rezultat svjesne odluke, a smatra i da je jedan od čimbenika koji su utjecali na razvoj Conrada kao književnika upravo činjenica da je bio samotnjak čemu je pridonosilo to što je bio stranac i što mu engleski jezik nije bio materinji (*op. cit.*: 15). U početnim je fazama svoje karijere izbjegavao govoriti i pisati o Poljskoj i bio je uvjeren da se poljsko pitanje neće riješiti jer ga je njegovo

³ Zdzisław Najder navodi ovaj podatak u intervjuu nazvanom „Conrad nie nie zrobił dla Polski“, objavljenom na portalu *Rzeczpospolita*, 20. 11. 2016. <https://www.rp.pl/Plus-Minus/311179948-Zdzislaw-Najder-Conrad-nie-zrobil-dla-Polski.html> [pregled: travanj 2018.]

⁴ Biografski podaci o Josephu Conradu i podaci o povijesnoj situaciji toga razdoblja preuzeti su iz Jocelyn Baines. 1986. *Joseph Conrad: A Critical Biography*. Reading: Penguin Books.

razočaranje dovelo do potpunog gubitka bilo kakvih iluzija o nezavisnoj državi. Poljska nikada nije bila središnja tema njegovih djela, no svoje podrijetlo nije zaboravio. Maria Dąbrowska ističe kako je Conrad do kraja života tečno govorio poljski te da je održavao vezu s domovinom i s prijateljima koje je tamo ostavio (Dąbrowska 1959: 118). Također smatra da njegova situacija pokazuje „kolike stvaralačke visine može dosegnuti poljski genij kada udiše slobodu“ (*op. cit.*: 112). Prema njezinu mišljenju Conrad je u englesku kulturu uveo „poljskost u njezinu najljepšem obliku“ (*op. cit.*: 119). U intervjuu s njezinim suprugom Marianom Dąbrowskim 1914. godine u Londonu, Conrad je izjavio da njegova djela strani kritičari ne mogu u potpunosti razumjeti. Smatrao je da je njegova „poljskost“ jasno vidljiva i da je to nešto što ga čini različitim i ne do kraja shvatljivim čitateljstvu izvan Poljske (*op. cit.*: 20).⁵ Tu je kvalitetu čitateljstvo u Poljskoj prepoznalo i povezanost koju su osjećali s njegovom književnosti trajala je kroz cijelu njegovu karijeru, ali i dugo nakon njegove smrti.

⁵ Dąbrowski Marian. *Rozmowa z J. Conradem*. Tygodnik Ilustrowany, 1914., br. 16, 308. Cijeli je razgovor objavljen u, Dąbrowska, Maria. 1959. *Szkice o Conradzie*. Varšava: Państwowy Instytut Wydawniczy, odakle je i citiran za potrebe ovog rada.

3. RECEPCIJA DJELA JOSEPHA CONRADA U POLJSKOJ DO 2. SVJETSKOG RATA

Za poljske kritičare s početka 20. stoljeća ključni dijelovi Conradove biografije bili su upravo očeva političko djelovanje, odlazak iz Poljske i odluka o pisanju na engleskom jeziku. Utjecaj očeva političkog djelovanja na Conradov je život nemjerljiv. U ruskim dijelovima podijeljene Poljske zauvijek bi ostao sin ustanika i nikada ne bi mogao živjeti kao slobodan čovjek. To je i bio jedan od glavnih razloga za odlazak iz Poljske, ali i želja za pustolovinama koja se rodila iz knjiga koje su mu bile jedini bijeg od tragičnih događaja u stvarnom svijetu. Prema Adamu Gillonu, „Život u Poljskoj ostavio je neizbrisiv trag na njegovu karakteru, a tragedija te zemlje postala je i njegova osobna tragedija.“ te nastavlja, „Djetinjstvo kao njegovo ne može se zaboraviti, no razumljiva je nevoljkost da o njemu govori“ (Gillon 1982: 3).

No u domovini su mu odlazak zamjerali i optuživali su ga za izdaju. U poljskoj kulturi i književnosti toga razdoblja dominantan postaje pozitivizam, koji nakon kraha Siječanjskog ustanka odbacuje idealizam romantizma i vjeru u nacionalno oslobođenje oružanim putem te promovira ideju da će se taj cilj ostvariti unaprijeđenjem gospodarstva i kulture, odnosno radom iz osnova (Malić 2004: 130). U tom je razdoblju objavljen članak Wincentyja Łutosławskog u časopisu „Kraj“ koji je govorio o „emigraciji talenta“ što je u poljskom društvu toga razdoblja bio veliki problem. Łutosławski u svom članku spominje Conrada u pozitivnom kontekstu, a cilj mu je bio pokazati da bi bilo nepravedno ograničavati ljude takvih sposobnosti i prisiljavati ih da ostanu u, za njih, nepovoljnim okolnostima (Front 2016: 13). No u članku navodi netočan podatak da je Conrad Poljsku napustio kao odrastao čovjek i to nakon ustanka 1863. Također, navodi kako je pisanje na engleskom jeziku odluka donesena samo iz materijalnih razloga (*op. cit.*: 20). Stoga ne čudi što je najvažnija predstavica pozitivizma u poljskoj književnosti, Eliza Orzeszkowa, napisala odgovor u istom časopisu 1899. godine. Orzeszkowa je kritizirala Conrada zbog njegova odlaska navodeći da su nadareni ljudi trenutno Poljskoj najpotrebniji te je smatrala nepravednim da i oni ne snose svoj dio odgovornosti za zemlju u kojoj su rođeni. Iznijela je i svoju ljutnju zbog karijerizma Josepha Conrada i smatrala sramotnim što piše samo zbog novca (*op. cit.*: 14). Adam Gillon članak Orzeszkowe naziva „nenamjerno ironičnim“ jer je Conrad, kako navodi, bio na rubu siromaštva iako su mu djela bila dobro prihvaćena (1959: 25). No unatoč tome što je kritika zapravo neosnovana i temelji se na pogrešnim podacima koje je iznio Łutosławski, snažno je

odjeknula u poljskom društvu. Conrada je članak duboko pogodio, baš zbog reputacije koju je Orzeszkowa imala kao iznimno uspješna književnica (Prorok 1987: 6). Baines u biografiji Conrada čak dodaje fusnotu da je upravo ovaj napad Orzeszkowe možda potaknuo temu jednog od njegovih najpoznatijih djela, *Lorda Jima* (1986: 309).

Upravo je to djelo najvažnije djelo prilikom proučavanja recepcije Conrada u Poljskoj jer je doseglo najveću popularnost i kod kritike i kod publike. Može se reći da je razlog za takav uspjeh interpretacija *Lorda Jima* koju je u tjedniku „Kraj“ ponudio Wiktor Gomulicki 1905. godine. Naime, prema njegovu tumačenju, cijelo je djelo zapravo alegorija za Conradov odlazak iz Poljske (Zabierowski 2008: 120). Djelo *Lord Jim*, o kojem će poslije biti više riječi, govori o mladom pomorcu koji pod pritiskom napusti brod s 800 putnika jer je vjerovao da će brod potonuti i da se nitko neće moći spasiti. Djelo se temelji na unutarnjoj borbi Jima s izdajom koju je počinio i na njegovoj nemogućnosti da si taj čin oprost i da ga zaboravi. Gomulicki je Patnu, brod s kojeg je Jim pobjegao, usporedio s Poljskom i Conradov odlazak iz Poljske izjednačio s činom izdaje koju je počinio Jim. Unutarnje borbe koje su izjedale Jima pripisao je Conradovim vlastitim borbama s identitetom i s grižnjom savjesti koju je osjećao jer je napustio domovinu i tako iznevjerio i oca koji je cijeli život posvetio borbi za slobodnu Poljsku (Gomulicki 1974: 734 prema Zabierowski 2008: 120).

Iako se danas takva interpretacija ne smatra ispravnom,⁶ Zabierowski navodi da je u razdoblju međuraća u Poljskoj postala moderna i općeprihvaćena posebno nakon što je takvo mišljenje potvrdio Stefan Żeromski u svom članku *Autor-Rodak* (op. cit.: 121). Prema Gillonu, upravo je Żeromski utjecao na odbacivanje početnih negativnih stavova poljske kritike prema Conradu te time pokrenuo novo razdoblje recepcije njegovih djela u Poljskoj. Navodi i da cilj Żeromskog nije bio proglasiti Conrada poljskim piscem i tako zanemariti njegov značaj u engleskoj književnosti, nego naglasiti važnost približavanja duha Conrada poljskoj publici kroz kvalitetne prijevode njegove književnosti (Gillon 1959: 26). A upravo se to i dogodilo kada je prevođenje djela preuzela Conradova rođakinja, Aniela Zagórska, koja je za to dobila dopuštenje od samog Conrada (Lewis 1974: 221). Nakon toga Conradova je popularnost sve više rasla. Razlozi za to mogu se naći u društvenoj, ali i u književnoj klimi tih godina u Poljskoj. Književno razdoblje Mlade Poljske donijelo je povratak romantizma, a Conradova su djela odisala romantičkim duhom i mnogi su kritičari u njima pronalazili naznake poljske

⁶ Zdzisław Najder u članku „Przesłanie Josepha Conrada“ navodi kako ta interpretacija nije vjerojatna. <https://culture.pl/pl/artykul/zdzislaw-najder-przeslanie-josepha-conrada> [pregled: travanj 2018.]

tradicije. Tymon Terlecki čak tvrdi da je razlog Conradove popularnosti upravo to što je pripadao istoj generaciji kao i književnici razdoblja Mlade Poljske te da ih je vezao „duhovni suživot“ (1957: 107). Iznosi i mišljenje da je Conrad najzaokruženija realizacija književnosti Mlade Poljske jer je uspio učiniti poljski romantizam univerzalnim i to u književnoj vrsti koja je poljskim književnicima u tom razdoblju bila slaba strana, a to je proza (*op. cit.*: 111). U djelu *O Konradzie Korzeniowskim* izdanim 1936. Józef Ujejski ide čak i korak dalje te Conrada smješta u kontekst romantično-simbolističke tradicije i predstavlja ga kao „pjesnika-proroka“, jednim od duhovnih vođa naroda (Zabierowski 2008: 123). Sam je Conrad pripomogao takvim interpretacijama jer je u već spomenutom intervjuu s Dąbrowskim govorio i da se njegova „poljskost“ zapravo temelji na djelima Mickiewicza i Słowackog, što je usko vezano i uz njegovo plemićko porijeklo te želju za očuvanjem vrijednosti poljskog plemstva (polj. *szlachta*). Prema Zabierowskom, glavni je pokazatelj plemićke tradicije u Conradovoj književnosti poimanje časti. Navodi kako ta ideja časti i vjernosti potječe iz viteške tradicije te da ju je preuzela inteligencija plemićkog podrijetla, ali pojavila se i u vojnim sferama u Poljskoj (*op. cit.*: 69).

Tom se karakteristikom Conradove književnosti bavila i druga struja u kritici Conrada koja je proučavala njegova djela kroz prizmu moralne filozofije i koja se odmakla od Poljske i usredotočila na univerzalizam Conradovih djela. Važne su postale etičke vrijednosti koje Conrad iznosi, individualizam njegovih likova i moralnost koja se u to doba činila pomalo staromodnom. Jedan od važnih predstavnika ove generacije Kazimierz Wyka naveo je da su njegovi suvremenici odrasli na Conradu (Zabierowski 2008: 122), čime zapravo govori da su Conradova djela utjecala na formiranje njihovih pogleda na život i moralnih vrijednosti. Nije nevažno što je upravo ta generacija ona koja je sudjelovala u Varšavskom ustanku 1944. i koja je recepciju Conradovih djela dovela do razine koja je nadišla okvire književnosti.

4. O VARŠAVSKOM USTANKU (1944.)

Drugi svjetski rat započeo je 1. rujna 1939. godine napadom Njemačke na Poljsku. Poljska je obrana granice slomljena već nakon nekoliko dana jer je njemačka vojska bila mnogo brojnija, a i bolje opremljena. 17. rujna iste godine Poljsku je napao i Sovjetski Savez. Zauzeli su istočne teritorije države i zarobili jedinice poljske vojske na tom području. Sporazumom od 28. rujna 1939. Njemačka i Sovjetski Savez ponovno su podijelili Poljsku, a tajni protokol tog sporazuma „predviđao je suradnju u gušenju poljskih oslobodilačkih djelovanja“ (Tymowski 1999: 32). Iako je njihova suradnja bila kratkotrajna jer je 1941. Njemačka napala Sovjetski savez nakon čega je Staljin sklopio pakt sa Saveznicima, to nije pomoglo Poljacima koji su zapravo ostali pod totalitarnom vlasti obiju strana. Cilj obaju režima bio je likvidirati poljsku elitu i inteligenciju i odmah nakon početka okupacije, taj se cilj počeo provoditi. Sovjetski Savez u proljeće 1940. u Katynu pogubio je 15 000 poljskih časnika, među kojima su bili liječnici, znanstvenici, inženjeri i učitelji. Nastavili su i sustavno uništavati poljsko stanovništvo prisilnim deportacijama te zatvaranjem u logore. Njemački je režim provodio sličnu politiku s razlikom u tome što im je glavni cilj, uz likvidaciju poljske inteligencije, bio potpuno istrebljenje židovske dijaspe u Poljskoj koja je tada bila najbrojnija u Europi. Nijemci su počeli i s prisilnom germanizacijom, zatvarali su visoke i srednje škole te pokušavali zaustaviti razvoj kulture i obrazovanja. Cilj je bio pretvoriti Poljake u „naciju robova“ (*op. cit.*: 133) te nisko kvalificirane radnike iskorištavati kao radnu snagu.

Već od samog početka rata formirana je poljska vlada u izbjeglištvu koja je najprije djelovala u Francuskoj, a nakon njezina poraza počinje djelovati u Londonu. Vlast su i ustavno legitimizirali u prosincu 1939. i tako uveli formalnu strukturu koja se sastojala od Predsjednika, Vrhovnog zapovjednika, Vlade i Nacionalnog vijeća, a taj je čin olakšao saveznicima i neutralnim državama priznavanje vlade. Za Poljsku su ključni odnosi bili odnosi s Francuskom i Velikom Britanijom, no te su velesile zadržale suzdržanost prema njemačkoj agresiji i bilo je očito da „ne namjeravaju ići dalje od vlastitih interesa“ (Paczkowski 2001: 51), što se najbolje vidjelo u njihovom odnosu prema zahtjevima Sovjetskog Saveza koji su na kraju i presudili Poljskoj u 2. svjetskom ratu. Saveznici nisu željeli naljutiti Staljina i izgubiti njegovu podršku, a to je značilo da će mu morati odobriti ustupke nauštrb interesa Poljske. Diplomatski odnosi između Poljske i SSSR-a prekinuti su nakon što su Nijemci otkrili masakr kod Katyna i nakon što su poljske vlasti zatražile istragu

toga slučaja od Međunarodnog Crvenog Križa. Staljin je optužio poljske vlasti za suradnju s Nijemcima i tako pokušao napraviti razdor unutar Poljske. Također, cijelo je vrijeme radio na formiranju poljske komunističke vlasti koja je trebala preuzeti zemlju nakon rata i koja bi bila potpuno ovisna o sovjetskom utjecaju.

Za to vrijeme u Poljskoj djelovalo je mnogo ilegalnih društvenih organizacija, političkih grupacija te vojnih grupa. Godine 1939. osnovan je Savez oružane borbe koji je 1942. pretvoren u Zemaljsku armiju (polj. *Armia Krajowa*) te je konačno dogovoreno da će sve vojne organizacije odgovarati njezinu glavnom zapovjedniku. Iako su vojnici bili slabo naoružani i neiskusni u borbama, moral je bio iznimno visok, poticao se pokret otpora u brojnim ilegalnim publikacijama, a dobro razvijena mreža podzemnih aktivnosti koja je čak osnivala škole i fakultete ulijevala je nadu u oslobođenje od okupacije svima koji su u pokret bili uključeni. 1944. SSSR je ponovno ušao na teritorij Poljske, a Zemaljska armija pripremila je akciju nazvanu „Oluja“ koja je trebala osloboditi istočne teritorije od Nijemaca u suradnji sa sovjetskim partizanskim jedinicama i Crvenom Armijom. Iako su zajedno i uspjeli poraziti Nijemce i osloboditi dio teritorija, odmah nakon pobjede Crvena Armija oduzela je oružje pripadnicima Zemaljske armije, dio je odveden u logore u Sibir, a dio su priključili poljskoj vojsci koju je osnovao Staljin i SSSR je nastavio napredovati prema zapadu.

Početkom kolovoza 1944. vojska SSSR-a došla je do Visle, a tada su već trajali planovi za ustanak u Varšavi i za oslobođenje grada. Paczkowski kao razloge za planiranje tog čina navodi želju za pokazivanjem da je Poljska suverena država koja se sama može boriti sa snažnim neprijateljem kao što su to bili Nijemci, a posebno u trenutku kada su nacisti već počeli pokazivati slabost. Zatim navodi da je velik broj Poljaka smatrao da je Staljin na istoku već stvorio početke nove države koju bi pripojio SSSR-u i uveo komunistički sustav. Vjerovalo se da ako bi Poljaci sami sudjelovali u oslobođenju grada, SSSR ne bi uspio nametnuti svoju vlast jer bi se odmah mogla pojaviti poljska vlada u izbjeglištvu. Također, smatra i da je jedan od razloga to što se varšavski ogranak Zemaljske armije godinama pripremao za taj trenutak i bitku za oslobođenje smatrali su neizbježnom (Paczkowski 2001: 99). Odluka je donesena i na temelju predviđanja da će Crvena armija ući u grad i da će zajedničkim snagama poraziti Nijemce, te na očekivanju pomoći Saveznika. Ustanak je započeo 1. kolovoza 1944. i trebao je trajati tri do četiri dana te iznenaditi Nijemce i oslabiti ih kako bi ih SSSR mogao lako poraziti (Gieysztor 2004: 19). No potrajao je 63 dana i cijelo su to vrijeme ustanici bili prepušteni sami sebi. Crvena armija šest tjedana nije poduzela nikakav pokušaj napada i čekala je da Nijemci ustanak uguše. Također, Staljin nije dopuštao

slijetanje savezničkih zrakoplova na sovjetske aerodrome, pa su ustanici ostali i bez materijalne pomoći. Najveći je problem bio to što je Poljacima nedostajalo oružja. Targowski navodi podatak da je tek oko 3500 ustanika bilo naoružano, što bi zapravo bio svaki 10. (2004: 225).

Nakon početnih uspjeha bilo je očito da ustanici ne mogu zadržati osvojena područja, a njemačka je osveta bila iznimno okrutna. Uz svakodnevna strijeljanja civila, provodili su i napade iz zraka kojima su terorizirali stanovništvo. Također, u gradu je uskoro nestalo i struje i vode, a i zalihe hrane sve su se više smanjivale. No, unatoč svemu, ustanici su se hrabro borili i Nijemci su gubili oko 1900 vojnika tjedno te nekoliko puta tražili dogovor o kapitulaciji, koji su Poljaci odbijali jer nada i dalje nije nestajala. Ustanici su pod svojom kontrolom od 29. rujna imali još samo centar grada, a s obzirom na ogromne gubitke i na glad i bolesti koje su počele harati gradom kapitulacija je konačno potpisana 2. listopada 1944. U Ustanku je poginulo 18 000 boraca Zemaljske armije i 180 000 civila. Ostali su stanovnici morali napustiti grad i poslani su u logore ili na prisilni rad. Nijemci su nakon toga gotovo u potpunosti razorili Varšavu te je u ruševinama ostalo 85% grada. Ustanak je tako predstavljao ne samo vojni i politički poraz, već i gubitak prijestolnice zemlje i sveg materijalnog i kulturnog bogatstva koja je ona sadržavala. Uz to, Poljska je izgubila i svoje najvrjednije predstavnike, ljude koji su trebali biti temelj izgradnje nove, slobodne poljske države.⁷

⁷ Povijesni podaci preuzeti su iz *Pola stoljeća povijesti Poljske 1939. – 1989.* Andrzeja Paczkowskog i korišteni su za sažimanje povijesti Varšavskog ustanka. Svi ostali izravni citati i parafraze naznačeni su u tekstu.

5. ETOS VARŠAVSKOG USTANKA I UTJECAJ JOSEPHA CONRADA

5.1. FORMIRANJE ETOSA VARŠAVSKOG USTANKA

Razlozi za planiranje ustanka i za odluku da se on započne unatoč manjku oružja i nespremnosti boraca objašnjeni su u diplomatskom i političkom kontekstu. Također je već navedeno da su nakon toliko godina pripreme, pripadnici Zemaljske armije bili spremni na borbu pa je postojala bojazan da bi se ustanak mogao dogoditi spontano, što bi onda zasigurno dovelo do mnogo većih problema i težih gubitaka. No važan je čimbenik u objašnjavanju razloga za izbijanje ustanka i etos toga vremena koji je formiran pod utjecajem poljske ustaničke tradicije, vrijednosti poljskog plemstva (polj. *szlachta*) te sloja društva nazvanog *inteligencija* koji je u obliku u kojem je postojao u Poljskoj bio jedinstven sociološki fenomen.

Ideali časti i vrijednosti koje su dijelili pripadnici Zemaljske armije potječu još iz viteške tradicije, a održavalo ih je poljsko plemstvo. Prvo se spajanje tih vrijednosti i demokratskih težnji dogodilo tijekom Napoleonskih ratova kada su i poljski plemići i seljaci bili ujedinjeni u želji za revolucijom i oslobođenjem Poljske. Borili su se pod sloganom „Honor i Ojczyzna“ („Čast i domovina“), a otada je čast postala neodvojiva od patriotskih dužnosti (Gella 1971: 18). Nakon posljednje podjele Poljske započinje i propadanje plemstva, a u 19. i početkom 20. stoljeća razvija se novi sloj društva koji se naziva *inteligencija* (*op. cit.*: 1). Inteligencija je naslijedila socijalni prestiž koji je u društvu imalo plemstvo te je u situaciji u kojoj formalno političko vodstvo nije postojalo, na sebe preuzela ulogu vođe naroda i razvijala ideje koje su ostali slojevi prihvaćali:

„Najutjecajniji i najvažniji pripadnici inteligencije postali su ljudi koji su preuzeli ideološko vodstvo u svrhu ostvarenja neovisnosti, koji su održavali kulturne i društvene sile potrebne za ovaj cilj, koji su na životu držali nacionalne tradicije, razvijali nacionalne vrijednosti, obrazovali nove generacije u borbi za nacionalne ciljeve, razvijali i održavali poljski jezik, književnost, umjetnost i znanost, stvarali nove društvene i političke ideje te proučavali pokretačku snagu naroda koja je trebala biti ključna za obnovu Poljske“ (Szczepański 1962: 408).

Društvena je mobilnost u ovom sloju bila visoka jer je obrazovanje bilo dovoljno da bi se nekoga smatralo pripadnikom inteligencije. Gimnazijska je diploma postala ekvivalentna nekadašnjem plemićkom grbu jer je uz obrazovanje mladima pružala i plemićki odgoj (Gella 1971: 15). Vladao je osobit interes za humanističke znanosti zbog toga što se „idealnim“ predstavnicima društva smatralo pjesnike i književnike, ali i zbog toga što

prirodne znanosti nisu mogle motivirati ljude da obavljaju svoju moralnu dužnost, a to je bila borba za slobodnu Poljsku (*op. cit.*: 17).

U razdoblju tijekom kojeg Poljska nije postojala, vidljivo je izmjenjivanje dviju ideja, a to su idealizam i realizam, odnosno romantizam i pozitivizam (Bromke 1979: 77). Romantizam kao idejna tendencija nastavio je širiti vrijednosti plemstva i stvarao je nacionalni mit o junaku koji je za domovinu spreman žrtvovati i vlastiti život. Bio je i jedan od razloga izbijanja Studenačkog ustanka 1831. godine, a razvijao se i nakon što je ustanak završio teškim porazom. Većina je tadašnje poljske inteligencije završila u emigraciji i želja za stvaranjem neovisne poljske države postala je još jača. Nastalo je vjerovanje da su Poljaci odabrani narod koji se u ime cijele Europe bori protiv despotizma Rusa. Književnici su se smatrali mysticima i duhovnim vođama, a romantizam postaje drugom nacionalnom religijom (Beauvois 1985: 152). Na krilima tih ideja novi je ustanak, Siječanjski ustanak, izbio 1863. godine. Zbog veličine teritorija na kojem se ustanak odigrao i zbog toga što su u njega bili uključeni gotovi svi društveni staleži, gubici su bili strašni, a poraz se smatrao jednim od najtežih u poljskoj povijesti. Društvu kao cjelini posebno je teško pao zbog toga što su se velike nade polagale u konačno oslobođenje od strane vlasti, ali i zbog toga što je toliko važnih ljudi poginulo ili bilo prisiljeno napustiti Poljsku. Tada se razvija i publicistika i u rasprave o odlukama koje su dovele do ustanka, ali i o tome je li on bio potreban uključili su se i povjesničari i književnici (Wereszycki 1967: 115). Društvo se okreće pozitivizmu čiji su se predstavnici snažno zalagali za odbacivanje oružane borbe kao put do oslobođenja te naglašavali bespotrebnost ustanaka jer su smatrali da su oni naposljetku koristili samo neprijatelju (*op. cit.*: 1967: 117).

Opreznost političkih vođa i razvijanje novih ideja naposljetku su doveli i do samostalne države na čelu s Maršalom Józefom Piłsudskim. Prva generacija koja je odrastala u slobodnoj Poljskoj upravo je ona koja se borila u Varšavskom ustanku i koja je ponovno raširila ideje romantizma. Bromke kao općenite razloge za takvu smjenu idejnih tendencija društva ističe opresiju neprijatelja čija je okrutnost dovoljna čak i za spontanu organizaciju ustanaka, a smatra da je važna i promjena načina razmišljanja koja se ciklički ponavlja između generacija. Objašnjava da uspomene na velike poraze i opreznost starijih generacija dovode do većeg samopouzdanja mladih i veće svijesti o važnosti očuvanja vlastite slobode (Bromke 1979: 83).

Mladi toga razdoblja odgajani su u iznimno patriotskom ozračju i smatralo se da su njihovi očevi i djedovi imali sreću što su se mogli boriti za slobodnu Poljsku.⁸ Generacija koja je ustanak pokrenula smatrala je to svojom dužnosti. Likiernik navodi da su bili potpuno spremni boriti se protiv okupacije te da je hrabrost koju su tada pokazali bilo nešto što im je došlo prirodno: „Nismo bili 'junaci' – naša tradicija i povijest naše zemlje predodredila je kako ćemo se ponašati. Nismo mogli protiv toga“ (2004: 132). Morawski taj nagon čak naziva *fatumom*, te pojašnjava da ih je vodila „fatalna sila“ zbog koje su instinkti za preživljavanjem bili nadjačani željom za osvetom „barbarskom neprijatelju“, a borba se smatrala potrebnom čak i pod cijenu vlastitog života (2004: 175).

Morawski, kao i u gore navedenom citatu Likiernik, takvo razmišljanje naziva „neizbježnim“ te navodi da ga je poticao odgoj koji je bio usmjeren na razvijanje patriotskih osjećaja (2004: 175). Kao i u svim ustancima koji su mu prethodili, pripadnici inteligencije smatrali su se ideološkim vođama. Obrazovanje, temeljeno na junačkoj povijesti zemlje i literaturi romantizma, formiralo je generaciju kojoj je ustanak bio jedini logični slijed događaja. Etos je Varšavskog ustanka stoga proizvod više od sto godina konspiracije tijekom kojih su ideali vjernosti i časti bili najveća odlika poljskog naroda. Iako su pripadnici ove generacije bili svjesni povijesti svoga naroda i posljedica političkog idealizma, kolektivna je svijest ponovno prevladala i nastao je ključni fenomen Varšavskog ustanka, a to je nesebičnost koja ljude navodi na djelovanje bez želje za ostvarivanjem vlastitih interesa (Grzegorzcyk 2004: 169). U tom načinu razmišljanja, sve je podređeno domovini i smatra se da bi se svi članovi društva trebali ponašati jednako i težiti istom cilju (*op. cit.*: 170).

⁸ Intervju Tomasza Stańczyka sa Stanisławom Likiernikiem, poručnikom Zemaljske Armije. Prvi puta objavljen na poljskom u *Rzeczpospoliti*, 3. kolovoza 1996. U ovom radu citiran iz Likiernik, Stanisław. 2004. I Did Not Want to Die for Nothing. *Dialogue & Universalism*. 14 (5/6): 131-134. *EBSCO Host* [pregled: travanj 2018.]

5.2. JOSEPH CONRAD KAO MORALNI AUTORITET

Kao iznimno važan čimbenik za formiranje etosa Varšavskog ustanka ističe se i Joseph Conrad. Poveznicu njegove književnosti i Varšavskog ustanka proučavali su i poljski i strani konradisti. Jedan od najvažnijih, Zdzisław Najder, navodi da je za pripadnike Zemaljske armije Conrad bio nositelj načela časti, dužnosti i vjernosti te da su u sudbinama njegovih junaka pronalazili poveznicu s vlastitim životom.⁹ Leszek Prorok tvrdi da je uz dominantnu romantičnu književnost koja se učila u školi, na generaciju mladih najsnažnije utjecao upravo Conrad i to svojim idealom vjernosti danoj riječi čak i u situacijama u kojima je otpočetak bilo jasno da su izgubljene (1987: 8). To se potvrđuje i u povijesnim izvorima o Varšavskom ustanku, pa tako Norman Davies navodi kako Conrad nije bio samo jedan od najpopularnijih književnika ovog razdoblja u Poljskoj, nego da su njegove ideje o borbi za očuvanje vlastitog identiteta bile iznimno važne i privlačne mladima toga razdoblja koje su čak nazivali „djecom Conrada“ (2004: 688).

Naravno, ne može se tvrditi da su svi sudionici ustanka bili upućeni u Conradovu književnost niti da je Conradova filozofija utjecala na njihove odluke tijekom borbe. Kao što je to bio slučaj i u prijašnjim ustancima u poljskoj povijesti, sloj inteligencije preuzeo je ulogu ideološkog vođe i tako uspio formirati etos u kojem je Conradova književnost igrala veliku ulogu:

„Nismo bili filozofi. Većina nas, i to značajna većina, djelovala je vođena instinktima. Bili su to oni koji su aktivno sudjelovali u svim događajima i koji su se borili bez obzira na sve. Oni nisu tražili recept u knjigama. Njima teorija nije bila potrebna. No u svakom valu, u svakoj generaciji postoji zrnice svijesti, šačica onih koji preispituju, koji čitaju, koji traže obrazloženje. Oni oblikuju stavove i stvaraju uzore, povezuju impulse s motivima koji ih pokreću“ (Szepański 1982: 9).

Razlozi Conradove popularnosti višestruki su, no oni se zapravo najjednostavnije mogu objasniti time da je Conradova književnost, kao i etos mladih ustanika, bila spoj tradicije i modernih ideja. Conrad, koji je kao i generacije Poljaka odrastao na idejama romantizma i romantičkoj književnosti, nije mogao izbjeći njihov utjecaj i na svoje pisanje. Najder taj utjecaj smatra vidljivim u njegovu izboru problematike djela, načinu predstavljanja

⁹ Najder, Zdzisław. 2008. Przesłanie Josepha Conrada. *Culture.pl*. <https://culture.pl/pl/arttykul/zdzislaw-najder-przeslanie-josepha-conrada> [pregled: travanj 2018.]

moralnih konflikata te u psihološkoj karakterizaciji likova (Najder 1965: 14). Nastavlja da je Conrad od poljskih romantičara preuzeo koncept individualne odgovornosti i posebnu osjetljivost na moralnu problematiku koja se prikazuje kroz kategorije dužnosti i vjernosti (*op. cit.*: 15). Conradovi su likovi individualci, izolirani od svijeta, samotnjaci koji se nose s teškim životnim situacijama, no Najder tvrdi da oni nipošto nisu subjektivisti, baš kao ni junaci romantičke tradicije:

„Kada glavni junaci djela Mickiewicza ili Słowackog govore o svojim pogledima na svijet (...), oni izražavaju univerzalne istine koje su sami otkrili. To proizlazi iz činjenice da takav tip romantičnog junaka (...) čak i kada pokazuje bunt prema okolini, u pravilu nastupa kao predstavnik društvene grupe ili cijeloga naroda. On je usamljeni predstavnik većine“ (*op. cit.*: 17).

Dodaje da takav junak osjeća odgovornost za cijelu okolinu i njegova se etika temelji na vjernosti i dužnosti (*op. cit.*: 16). S takvim su slikama nacionalnog junaka uz Conrada odrastali i ustanici, pa je jasno zašto su se mogli poistovjetiti s Conradovim protagonistima kojima je pisac podario iste kvalitete. No privlačnost Conradovih djela ide i dalje od toga. Jan Józef Szczepański, književnik i ustanik, koji je nakon rata mnogo pisao o Conradovu utjecaju, kao jedan od glavnih razloga za njegovu popularnost navodi upravo to što im je Conradovo pisanje davalo odmak od poljske povijesti i tradicije mesijanizma. Kao što je već spomenuto, ova je generacija prva koja je odrastala u slobodnoj Poljskoj i Szczepański je to smatrao velikom prednosti.

„Dvadeset godina bez tereta iznimnosti sudbine naroda, bez stigme prokletstva i svetosti, u uvjerenju da je iza nas ostala ta atmosfera pokore i misije, anđela i vragova, infantilizma i uzvišenosti koja je našu povijest pretvorila u misterij – patetičan i u isto vrijeme histeričan. Bili smo prva normalna, psihički zdrava generacija Poljaka u nekoliko stoljeća.“ (Szczepański 1982: 9).

Smatra da je Conradova književnost bila prilagođena njihovu vremenu i situaciji. Navodi kako „više nisu željeli sudjelovati u tajanstvenoj drami, čiji je smisao zapisan na nebu“, a mislio je da se tako osjećao i Conrad te da je, između ostalog, i zbog toga napustio Poljsku. Nastavlja da je u svojim djelima, katkad čak i opsesivno, veličao trezvenost, pouzdanost i efektivnost djelovanja (*op. cit.*: 10). Pa iako se čini da je etos Varšavskog ustanka prema ovome bio u opreci s idejama romantizma, upravo time možemo objasniti privlačnost Conradove književnosti. Pokušaj bijega od poljske povijesti i patriotizma u obliku u kojem je dotada postojao svakako je bio prisutan, a u pisanju Szczepańskiego vidljiva je

zasićenost idejama mesijanizma i očekivanjem pomoći više sile. No istovremeno, ideje časti i vjernosti, odgovornosti za svoja djela i za svoj narod u cjelini bile su dio identiteta mladih ustanika usađene odgojem i obrazovanjem. Tu zapravo nastupa Conrad jer predstavlja spoj ovih dvaju sustava vrijednosti. Leszek Prorok tvrdi da je Conradov način razmišljanja neovisan o religiji i političkim pogledima te da nema etički cilj, nego je djelo glavnog junaka vrijednost sama za sebe (1987: 9). To zapravo označava da se Conrad uspio odmaknuti od razmišljanja koja su i mlade ustanike najviše mučila. Dijelili su moralne vrijednosti s Conradom, a i generacijama prije njih, no Szczepański tvrdi da su tražili potvrdu svoje vjernosti koja ne bi zahtijevala „odvajanje od zemlje“ (1982: 11), pri tom aludirajući na junake iz djela romantičke tradicije. Conradova je moralnost bila nastavak romantizma i tradicije, ali je zapravo imala realistično uporište. Situacije u kojima su se nalazili njegovi junaci bile su bliske ustanicima. Usamljenost koju je Conradovim protagonistima donosio život na moru, osjećaj dužnosti koji su imali prema svojoj službi te svjesnost da se jedino mogu osloniti na vlastite snage, ustanici su izravno prenosili na svoje živote i borbu u podzemlju. Conradovi su junaci bili sami sebi sucima i predstavljali su „zatvoren i autonoman sustav moralnih vrijednosti“ (Szczepański 1957: 3). Bili su daleko od osude javnog mišljenja, njihove je postupke moglo vidjeti samo more, a nisu vjerovali ni u „natprirodne sankcije“, pa je ideja da će zbog svojih djela proći nekažnjeno bila stalan izazov (*ibid.*). Szczepański zaključuje da je u takvim okolnostima najveća kazna gubitak poštovanja prema samome sebi i to uspoređuje sa situacijom u kojoj su se našli ustanici:

„Bili smo skeptici, previše je vrijednosti u našim očima nestalo. Nismo vjerovali velikim riječima, čak smo i o patriotizmu nerado govorili. No istovremeno smo fanatičnim žarom vjerovali u ispravnost i nužnost borbe. Ona je za nas bila pitanje osobnog dostojanstva i samopoštovanja. Na što smo mogli računati? Samo na sebe i na vlastitu volju za otporom. Ta je situacija stvarala moralnu klimu Conradova romana. Za nas je on bio aktualan kao nikada prije. Njegove su knjige postale zbirke praktičnih savjeta za ljude koji se bore u samoći i u tami, i to u tami koja bi dostajala za prekrivanje svih osobnih poraza i koja je, zahvaljujući tome, predstavljala dodatan izazov“ (*ibid.*).

Prema tome, Conrad svoje protagoniste dovodi u unaprijed izgubljene situacije i postavlja ih na čelo sukoba s okrutnostima svijeta, istovremeno očekujući od njih najveće vrline koje je čovjek sposoban posjedovati. Njegov je pogled na svijet pesimističan, katkad i fatalističan, ali nije izgubljena vjera u ideale ljudskog ponašanja. Szczepański navodi da je kod Conrada vidljiva svijest o nedokučivom smislu ljudskog postojanja, ali i odlučnost u

stvaranju toga smisla vlastitim snagama (1982: 23). Anna Szczepan-Wojnarska tvrdi da u Conradovim djelima nema lakih rješenja i da je većina njegovih likova spremna suočiti se sa svojim postupcima i prihvatiti posljedice čak iako je to žrtvovanje vlastitog života. Nastavlja da Conradovi likovi donose naoko iracionalne odluke u situacijama kad moraju očuvati ono što smatraju najvećim vrijednostima. Njegovu filozofiju naziva „realističnim idealizmom“ tvrdeći da je ona usporediva s odlukom o započinjanju Varšavskog ustanka jer su katkad „najviše idealistične i nerazumne odluke jedine realistično moguće“.¹⁰

¹⁰ Iz intervjua Michała Nałęcza-Nieniewskog s prof. Annom Szczepan Wojnarskom, Conrad reprezentował nowy model patriotyzmu. *Dzieje.pl*. 2. 2. 2017. <https://dzieje.pl/kultura-i-sztuka/prof-szczepan-wojnarska-joseph-conrad-reprezentowal-nowy-model-patriotyzmu> [pregled: svibanj 2018.]

5.3. „LORD JIM U VARŠAVSKOM USTANKU“¹¹

Prilikom analize recepcije djela Josepha Conrada u Poljskoj do 2. svjetskog rata, u ovom je radu već spomenuta interpretacija *Lorda Jima* Wiktora Gomulickog koji je to djelo predstavio kao alegoriju za Conradov odlazak iz Poljske. Otpočetak se smatralo da je *Lord Jim* pisan za dvije publike; onu englesku, koja je u njemu pronalazila univerzalnu poruku, i onu poljsku, koja je iz djela mogla iščitati osobnu tragediju autora (Zabierowski 2008: 121). Takve su interpretacije, a i poveznice s romantičkom tradicijom, učinile ovaj Conradov roman najpopularnijim njegovim djelom u Poljskoj. Upravo je zbog toga došao i do mladih ustanika, a sve činjenice već navedene o Conradovu utjecaju na formiranje etosa Varšavskog ustanka zapravo se najviše odnose upravo na djelo *Lord Jim*.

„(...) ne mogu si objasniti zašto, a ni kako sam se sprijateljila s Jimom, baš kao da on ni nije lik iz Conradova romana, nego moj prijatelj (...). Prišao mi je neočekivano, bez prethodne najave. Dogodilo se to u vrijeme ustanka u Varšavi 1944. godine“ (Młynarska 1957: 262). Napisala je ovo Maria Młynarska u tekstu naslovljenom *Lord Jim u Varšavskom ustanku*. U njemu opisuje svoja iskustva rada u bolnici tijekom Ustanka i objašnjava kako joj je u trenutku slabosti Conradov protagonist dao snagu za ostanak:

„Kada mi se činilo da se više ne mogu boriti protiv vlastitog straha, Jim se pojavio ispred mene i pitao me hoću li moći podnijeti posljedice bijega. Podsjetio me na svoju nedaću i cijenu koju je morao platiti za taj jedan trenutak neopreznosti. S užasom sam gledala njegova iskustva, koja su mi se, kao čarolijom, pojavljivala pred očima. Miješali su mi se njegovi i moji doživljaji, nisam mogla pobjeći od tih vizija. Plašile su me više od ičega što sam dotada proživjela“ (*op. cit.*: 263).

J.J. Szczepański također piše o Jimovu utjecaju na ustanike i situaciju kakvu je Młynarska opisala naziva „konradovskom situacijom“. Naglašava da je njegova generacija, primjenjujući Jimovu sudbinu na svoj život, pokušavala pronaći granicu između nužnog rizika i slabosti. Objašnjava da su iz Conradova pisanja željeli naučiti gdje završava dužnost, a počinje kukavičluk (1982: 11).

Jim, snažan i entuzijastičan mladi pomorac, koji je maštao o tome da će se dokazati u trenucima opasnosti, baš kao i romantički likovi o kojima je volio čitati, izdao je svoju

¹¹ Naslov teksta Marie Młynarske objavljenog u zbirci *Conrad żywy*.

dužnost u trenutku kada je imao priliku za junaštvo. Nakon što je brod imena Patna čijoj je posadi pripadao udario u olupinu, Jim je otkrio da se prednji dio broda odmah napunio vodom. Prevozili su 800 hodočasnika u Meku, čamaca za spašavanje nije bilo dovoljno, a bilo je sve izglednije da će brod potonuti. Posada, uključujući i kapetana, počela se pripremati za bijeg i zaključili su da zbog jezične barijere, ali i velikog broja putnika nije imalo smisla stvarati paniku te su odlučili spasiti samo sebe i što prije pobjeći. Jim je oklijevao, promišljao se, znao je da je odluka pogrešna, no u njegovoj glavi nije bilo izlaza. Promišljao je o tome što bi mogao učiniti, s prijezirom je gledao napore ostatka posade u pripremanju čamaca za spašavanje i istovremeno zamišljao strašne scenarije pogibelji koju je očekivao svakog trena. Nije bio u dobrim odnosima s ostatkom posade, a ni oni ga nisu željeli sa sobom u čamcu za spašavanje, no kada su pripremili čamac i čekali još jednog strojara te ga nagovarali na skok, taj je čovjek u paničnom strahu umro, a Jim je skočio umjesto njega. Odmah je požalio svoju odluku: „Brod se činio viši nego kakav zid, dizao se nad čamcem kao neka litica... Zaželio sam umrijeti', poviče. 'Nije više bilo povratka. Bilo je kao da sam skočio u neki zdenac – u neku bezdanu duboku jamu...'“ (Conrad 1981: 103). Nakon što su spašeni i prevezeni na kopno, saznali su da Patna nije potonula, nego da ju je pronašao francuski brod koji je uspio spasiti putnike. Jim je pozvan na sud i tamo ga prvi puta upoznaje Marlow, pripovjedač ovoga djela kroz čije oči upoznajemo Jima. Marlowu se Jim odmah svidio, suosjećao je s njim i žalio ga zbog iskustva koje je proživio. Marlow je osjećao neobičnu povezanost s Jimom, govorio je da je on „jedan od nas“. Zdzisław Najder pojašnjava da nije do kraja jasno tko su točno „mi“ o kojima Marlow govori:

„Je li Jim jedan od onih koje obvezuju načela časti, veže li ga s Marlowom i drugima svijest o samoći od koje se ne može pobjeći, odnosi li se to na prihvaćanje vlastite odgovornosti prema društvu ili možda na shvaćanje koliko opasna može biti vlastita mašta – ne znamo zasigurno. Možda Marlow tom izjavom objedinjuje sve ove osobine?“ (Najder 1965: 104).

Interpretacija ove izjave Marlowa ostavljena je čitatelju, kao i osuda ili razumijevanje Jimova postupka. Conradovi čitatelji među ustanicima, taj su moto doživjeli na svoj način. Jima su smatrali jednim od njih. U liku Jima pronašli su vlastite slabosti i strahove, no prepoznali su i zajedničke moralne vrijednosti. Shvaćali su njegov čin, ali i posljedice koje je nosio. Jan Józef Szczepański opisuje kako je ovo djelo prvi puta čitao kao tinejdžer, u godinama kada knjige više ne pričaju priče, nego postavljaju pitanja:

„Jedno od tih pitanja, i siguran sam najvažnije, glasilo je: Što bih učinio na Jimovu mjestu? I čini mi se, iako mi se u sjećanju nisu zadržali ni strah ni stid, da sam još i tada mislio da bih

možda postupio jednako kao i on. Da bih na kraju skočio u čamac za spašavanje, pri tom prepuštajući putnike na Patni vlastitoj sudbini. Vjerojatno sam htio vjerovati da to nije istina, da ne bih skočio. No ipak nisam u to bio potpuno siguran“ (Szczepański 1982: 7).

Suci koji su vodili raspravu u Jimovu slučaju proglasili su ga krivim za „krajnje zanemarivanje svojih očitih dužnosti“ (Conrad 1981: 87). Oduzet mu je čin, i premda ga je grižnja savjesti već toliko izjedala da je nijedna kazna nije mogla nadmašiti, ova je osuda samo potvrdila sve njegove osjećaje. No ipak se podvrgnuo ispitivanju i pred prepunom sudnicom priznao što je učinio. Bilo je to pitanje časti, a on ju je prilikom skoka s Patne u svojim očima nepovratno izgubio. Djelo nam kroz razgovore s Marlowom prikazuje Jimovu borbu sa samim sobom te neuspjele pokušaje da nastavi sa životom. Suosjećanje koje Marlow pokazuje prema Jimu, zapravo je ono što pokreće i čitatelja da bolje shvati Jimova unutarnja previranja:

„(...) značenje je njegova mira padalo na dno moje duše kao što olovo pada u vodu, i bilo mi je tako teško te sam načas od srca poželio da mi ne preostane druga mogućnost nego da platim troškove za njegov pogreb. Pa i sam je zakon s njim svršio. Pokopati ga bila bi laka ljubaznost!“ (*op. cit.*: 159).

Jimova je sudbina ustanicima bila lekcija jer su strah osjećali svakodnevno i u takvim je trenucima bilo lako posustati i predati mu se. Marlow prilikom prvog susreta s Jimom opisuje slabost „koja je gora od zločina“:

„I najobičnija nas vrsta jakosti čuva da ne postanemo zločinci u pravom smislu te riječi; ali od slabosti, nepoznate, koju možda samo naslućujete (...), od slabosti koja se može kriti, koja se može vidjeti ili ne vidjeti, koju preklinjete ili muževno prezirete, zatamljujete ili možda i ne znate za nju duže od polovice svoga života, od te slabosti nitko nije siguran“ (*op. cit.*: 43).

Jan Józef Szczepański na primjeru svog prijatelja opisuje koliko je daleko išao strah od proživljavanja iste sudbine kakvu je doživio Jim te strah od pronalaska takve slabosti i u samome sebi. Tvrdi da je smrt njegova prijatelja bila izravna posljedica čitanja djela *Lord Jim*: „Slavnu Jimovu rečenicu: 'Sve je u tome da čovjek bude spreman.', ponavljao je kao zakletvu, kao lekciju koju treba naučiti napamet“ (Szczepański 1957: 3). Jimovo mu je iskustvo dalo snagu i želju da učini junačko djelo i da ne ustukne pred svojim strahom, no to ga je odvelo u sigurnu smrt. Szczepański pri tom ističe kako je bila riječ o osjetljivoj i nervoznoj osobi, no da takve priče o Conradovu utjecaju za vrijeme ustanka nisu bile rijetkost (*ibid.*). Zaključuje kako su literaturu shvaćali suviše ozbiljno, ali da je u tim trenucima to bilo neizbježno

(Szczepański 1981: 22). Ideali koje su držali vrijednima isticali su se u Conradovim djelima i u razdoblju svakodnevne nesigurnosti i straha, pružale su utjehu i podsjećale ih na vlastiti cilj. Szczepański tvrdi kako im je bila potrebna metafizika, bili su im potrebni zakoni i pravila ponašanja i pronalazili su ih u Conradu iako ističe kako je teško odrediti „pod kojom je maskom Conrad skrio svoga Boga“ (1982: 25). U njegovim se djelima, unatoč tome, osjeća prisustvo više instance i naglašava se važnost odgovornosti za svoja djela. Szczepański nastavlja da je njima Conrad predstavljao nadu iako se ona u njegovim djelima naoko čini nepostojeća (*op. cit.*: 26). Iskustvo susreta s Jimom koji je opisala Maria Młynarska zapravo je pravi primjer za to. Jimu je skok s Patne ujedno i označio kraj života jer taj događaj nije nikada zaboravio i nije uspio pobjeći od svoje savjesti. U okolnostima u kakvima su se ustanici borili, suočavajući se s najvećim okrutnostima koje čovjek čovjeku može prouzročiti, Jim je bio podsjetnik na važnost vjernosti osnovnim načelima na kojima se zasniva ljudsko društvo i na to da od borbe za njih ne treba odustati.

6. SUKOB OKO KONRADOVSKOG KONCEPTA VJERNOSTI

Nakon 2. svjetskog rata u Poljskoj vlast preuzima Komunistička stranka koja je bila pod utjecajem Sovjetskog Saveza i željela se obračunati s pripadnicima Zemaljske Armije te njihove ideje o Poljskoj potisnuti i izbrisati iz kolektivne svijesti. Davis tvrdi kako su u poslijeratnoj Poljskoj u političkom diskursu postojale dvije zabrane: nije se smjelo loše govoriti o Sovjetskom Savezu i nije se smjelo spominjati Varšavski ustanak u pozitivnom svjetlu (Davis 2004: 663). Politički su se sukobi prenosili i na književnost, a jedna od najžustrijih rasprava nastala je upravo oko etosa Josepha Conrada, odnosno oko vrijednosti koje je Conrad veličao u svojim djelima, a koje su snažno utjecale na ustanike.

Osudu Conrada i njegovih ideja o hrabrosti i vjernosti napisao je Jan Kott, predvodnik grupe kritičara okupljenih oko tjednika „Kuźnica“. Njihova se kritika oslanjala na marksizam i bili su povezani s novom vlasti te su se zbog toga borili protiv Conradove ideologije, koja je prema njihovu mišljenju predstavljala „temelj antikomunističke djelatnosti i unutarnje emigracije¹²“ (Zabierowski, 2008: 127). Wąsik navodi kako se individualizam Conradovih likova nije uklapao u načela kolektivismu komunističke vlasti te da je „inovativna priroda Conradovih djela nadilazila uske okvire 'socijalističkog realizma'“ (Wąsik, 2014:90). Budući da je neposredno nakon rata legenda o Conradovu značaju tijekom ustanka i dalje bila prisutna, a interes za njegovim djelima nije jenjavao, Kott se pod krinkom kritike Conradovih djela razoružavao s etosom Varšavskog ustanka i idealima pripadnika Zemaljske armije. Tekst nazvan „O laickim tragizmie“ („O laičkom tragizmu“) objavljen je 1945. godine u časopisu „Twórczość“ i podigao je mnogo prašine. U Conradovu obranu, a u skladu s tim i u obranu Varšavskog ustanka, stala je Maria Dąbrowska u eseju „Conradowskie pojęcie wierności“ („Konradovski koncept vjernosti“) koji je objavila 1946. godine jer, kako ističe Najder, u tom razdoblju cenzura još nije toliko uzela maha.¹³

Kott se u svojoj kritici dotakao nekoliko aspekata Conradove književnosti, no za ovaj rad najvažnija je osuda vjernosti i moralnosti kakvu je on smatrao da propagira Conrad, a koja

¹² Definiira se kao „svjesno odustajanje od umjetničkog djelovanja i povlačenje iz javnog života kao znak protesta protiv čega“. Wielki słownik języka polskiego, http://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=23737 [pregled: rujan 2018.]

¹³ Najder, Zdzisław. 2008. Przesłanie Josepha Conrada. *Culture.pl*. <https://culture.pl/pl/arttykul/zdzislaw-najder-przeslanie-josepha-conrada> (n.p.) [pregled: travanj 2018.]

je i potakla sukob na književnoj sceni. Kott svoj tekst započinje objašnjavajući tragizam Conradovih djela, odnosno laički tragizam kako ga naziva, budući da Conrad ne podređuje svoje likove natprirodnim ili religijskim zakonima. Tvrdi kako u Conradovu svijetu postoji „dubok rasjed“ između prirodnog poretka i sustava vrijednosti koji Conrad drži najvišim ciljem čovjekova postojanja. Ističe kako Conrad u prirodnom poretku vidi apsurdnost i beznađe pa vrijednosti postaju nešto za što se čovjek mora boriti jer su pod stalnom prijetnjom uništenja (Kott 1945: 154). Pojašnjava da Conradovi romani prikazuju očajničku borbu za dokazivanjem postojanja moralnih vrijednosti, ali da ih ugrožava osvetoljubiva i nepopustljiva sudbina koja uvijek pobijedi (*op. cit.*: 155). Junaštvo koje se ističe kao vrlina Conradovih likova prema ovakvom tumačenju svijeta ispada uzaludno jer je ishod borbe unaprijed određen. Kott stoga takvu vrstu junaštva proziva naprosto glupom i za nju upotrebljava riječ koja se često koristila u kontekstu Conradovih djela, a to je *vjernost*. Tvrdi kako bi to Conrad nazvao „vjernost samome sebi“ i osuđuje je kao junaštvo koje nema cilj nego postaje samo sebi svrha (*op. cit.*: 157).

Kott u svojoj kritici nigdje izravno ne spominje ustanike, no iz teksta je očito o komu se govori, a jasan je i cilj Kotta da etos Varšavskog ustanka obezvrijedi i spriječi njegovo veličanje. Tako, na primjer, tvrdi da je najveća opasnost junaštva u tome što lako izaziva divljenje: „Ako se ne možemo oduprijeti bezumnom junaštvu dokle god ono svjedoči o izdržljivosti čovjeka, kako ćemo se odvažiti na kritiku junaštva uz koje se veže čast i vjernost“ (*ibid.*). Conradovu moralnost ne smatra vrijednom za društvu u cjelini, te neizravno spominje i trenutnu situaciju u Poljskoj: „Prilikom ocjene junaštva društvo ne smije zaboraviti na visoku cijenu koju za njega mora platiti. Preskupo su nas stajala djela lažnih junaka koji su bili spremni žrtvovati sve i svakoga da bi očuvali umišljenu čistoću duha“ (*op. cit.*: 158).

Najviše osporavana točka Kottove kritike odnosi se na prozivanje Conrada „posljednjim moralistom buržoazije“ (*op. cit.*: 141). Tom mu izjavom predbacuje romantičke tendencije koje su, prema njemu, i dovele do Varšavskog ustanka, objašnjavajući kako njegova djela veličaju „junaštvo u smrti“ (*op. cit.*: 142) i pojašnjava da su njegovi junaci umirali kako bi opravdali svoj život (*ibid.*). Istovremeno, Kott Conrada optužuje i za promicanje „pasivnog služenja interesima kapitalizma“¹⁴ objašnjavajući kako je čast koju Conrad veliča ništa doli vjernost bogatim brodovlasnicima koja ne koristi društvu ni njegovu napretku, nego financijskim interesima pojedinaca:

¹⁴ *Ibid.*

„Konradovska vjernost samome sebi u konkretnoj je društvenoj stvarnosti poslušnost zakonima svijeta koje se iznutra prezire. To je odbacivanje prava na pobunu. Konradovska vjernost samome sebi vjernost je robova jer je rob onaj tko sluša gospodara kojeg prezire, a pri tom mu je stalo jedino do vlastitog integriteta. (...) Pravila službe kapetana brodova ne bi trebala utjecati na moralni kodeks slobodnih ljudi. Ni vjernost ni moralnost nisu vrijednosti same za sebe. Povijest je ta koja o njima donosi sud, kao i o svemu na ovome svijetu“ (*op. cit.*: 160).

Esej Marie Dąbrowske započinje upravo ovim citatom kojemu suprotstavlja svoj sud o Conradovu stvaralaštvu ističući kako je ono „umjetnički pokušaj otkrivanja može li, i na koji način, čovjek usred nemoralnog svijeta 'materijalnih interesa' očuvati vjernost nečemu uistinu moralnome i vrijednome“ (Dąbrowska 1959: 149). Osvrće se i na prozivanje Conrada „posljednjim moralistom buržoazije“ ističući kako je, prema njezinu shvaćanju, ta moralnost konvencionalna te da u njoj nema mjesta individualizmu (*op. cit.*: 152). Smatra da je Conrad potpuna suprotnost takvom shvaćanju moralnosti jer svoje likove stavlja na kušnju u situacijama koje se nikako ne mogu smatrati konvencionalnima i pokušava razotkriti jesu li i tada onakvi kakvima se u organiziranom društvu predstavljaju (*op. cit.*: 153). Ističe i kako je Conrad u brojnim svojim djelima zapravo kritizirao interese kapitalizma i bešćutnog imperijalizma, ali da to čini „s diskrecijom“ što navodi i kao jednu od odlika njegove književnosti (*op. cit.*: 150).

Osvrćući se na Kottovu osudu vjernosti kakvu on prepoznaje kod Conrada, Dąbrowska ističe da ni u jednom svome djelu Conrad ne spominje „vjernost samome sebi“ te da je zapravo jasno odakle izvire moralnost njegovih likova (*op. cit.*: 155). Postavljajući svoje likove u veoma teške situacije Conrad ih suočava s njihovim najvećim strahovima, iskušava njihove slabosti, a pri tome im ne daje utjehu u religiji ili bilo kakvoj društvenoj ideologiji. Dąbrowska ističe dva koncepta iz Conradovih djela koji objašnjavaju na čemu se temelji moralnost njegovih likova. Prvi je vjera u nekoliko jednostavnih moralnih vrijednosti koje pokreću svijet, a drugi vjera u postojanje tajne veze koja nas spaja s cijelim svijetom i održava osjećaj solidarnosti s drugim ljudima (*op. cit.*: 156). Ovi se koncepti objašnjavaju kao iznimno jednostavni, ali u tome leži njihova univerzalnost. Dąbrowska ističe kako ljudi koji krše ova pravila ujedno i uništavaju „tajnu vezu“ koja ih spaja s drugim ljudima te tvrdi kako su upravo ove ideje „viša instanca“ u Conradovim djelima (*ibid.*). Smatra da negiranjem da ovakve ideje ljude potiču na moralnost i junaštvo, stavljamo u pitanje ljudsku prirodu jer ističe da bismo morali posumnjati u moralnost cijelog čovječanstva ako bismo zaključili da tijekom toliko

godina našeg postojanja nismo razvili osnovne norme ponašanja (*ibid.*). Pojašnjavanjem Conradove moralnosti Dąbrowska dokazuje da čovjekova borba nije uzaludna kako to vidi Kott i isto tako ne smatra da se Conrad prepušta beznađu i osuđuje svoje junake otpočetak na propast. Njegov je pogled na svijet pesimističan, no on je ipak optimist u pogledu ljudske prirode i vrijednosti koje je čovječanstvo istaklo kao svoj najviši cilj:

„Moramo se ponašati u skladu s moralnim vrijednostima zbog osjećaja odgovornosti za vlastitu sudbinu i sudbinu drugog čovjeka, a ne zbog sankcija, obveze, očekivanja nagrade ili straha od kazne. (...) Živimo u tami i krećući se u njoj, moramo biti oprezni da ne naudimo bližnjima i stvarima koje s nama kroz nju prolaze“ (*op. cit.*: 158).

Dąbrowska tvrdi da su situacije u kojima se Conradovi likovi ne uspiju oduprijeti tom iskušenju zapravo izdaja ili osobe koja im je vjerovala, ili društva koje su izabrali ili kršenje danog obećanja (*op. cit.*: 159). U svim tim vrijednostima Kott i dalje vidi poslušnost bogatim brodovlasnicima, no Dąbrowska tome suprotstavlja „unutarnju autonomiju čovjeka“ i naglašava da se ona ne sviđa nijednoj vlasti. Kottove optužbe da Conradovi likovi nisu dovoljno buntovni zapravo predstavljaju napad na „neovisnost duha“ koja vlastima smeta više od buntovništva (*ibid.*). Prema njezinu mišljenju, Conrad od svojih likova tako dobiva vjernost nečemu istinski vrijednome i moralnome i nastavlja u emocionalnom tonu: „Činjenica da to nešto vrijedno i moralno nije marksistička doktrina i vjernost partiji, ne daje nikome pravo obezvrjeđivanja Conradove ideje moralnosti“ (*op. cit.*: 154).

U zaključku svoga teksta Dąbrowska otvoreno izjavljuje kako se Kott napadajući konradovski koncept vjernosti zapravo obračunava s idealima koji su ustanici tijekom 2. svjetskog rata držali vrijednima.

„Ni pripadnici Zemaljske armije, a ni svi Poljaci koji su se izuzetno hrabro izlagali opasnosti i ginuli, a na kraju stavili na kocku i sudbinu voljenog glavnog grada, nisu bili glupani koji su slijepo slušali nečije naloge. Te tisuće vojnika i civila borili su se za Poljsku koja bi bila uistinu slobodna i uistinu demokratska. (...) Može se tvrditi da je Conradova moralnost prepuna zamki i opasnosti, kao što je uostalom i svaka druga moralnost. No ne može se reći da jedan od najvećih moralista među piscima zagovara moralnost poslušnih robova i to samo kako bi se lakše dokazala vlastita tvrdnja“ (*op. cit.*: 162).

Unatoč odgovoru Marie Dąbrowske, kritika Jana Kotta snažno je odjeknula u društvu te je, prema Zabierowskom, utjecala na odluku vlasti o zabrani objavljivanja Conradovih djela koja je stupila na snagu 1949. i trajala do 1956. godine (Zabierowski 2008: 128). Najder ističe

kako se za tu zabranu pogrešno okrivljuje Kott jer se ona dogodila četiri godine nakon objavljivanja njegova teksta, no smatra da se kritika dobro uklopila u tadašnju političku klimu koja je Zemaljsku armiju također optuživala za veličanje nepromišljenog junaštva (Najder 1957: 259). Stanje se počelo mijenjati 1957. godine kada se slavila 100. godišnjica Conradova rođenja te je objavljeno mnogo kritičkih tekstova i djela kako bi mu se odala počast. Tada je započelo postupno obnavljanje Conradova utjecaja u Poljskoj koje, prema Zabierowskom, traje i danas (2008: 130).

7. ZAKLJUČAK

Joseph Conrad od samih je početaka svoje karijere imao velik utjecaj na poljsku kulturu. Bio je svojevrsan kulturološki fenomen jer bismo ga mogli opisati kao stereotipnog Poljaka toga vremena (plemićko podrijetlo, domoljubna obitelj koja je sudjelovala u ustancima), no odlučio je otići iz zemlje i započeti svoju književnu karijeru pišući na engleskom jeziku. Čini se očitim zašto se oko njegova života i pisanja u Poljskoj stvorilo toliko polemika te zašto se toliko proučavala njegova veza s domovinom. Analizom recepcije Conradovih djela u Poljskoj vidljivo je nerazumijevanje koje ga je dočekalo na početku karijere temeljeno na članku Elize Orzeszkowe i njezinim optužbama za izdaju domovine. Uslijedilo je razdoblje prihvatanja Conradovih ideja o moralnosti i časti koje je kulminiralo tijekom Varšavskog ustanka. Moderne ideje Conradovih djela koje su se očitovale u individualnosti njegovih likova te opisima unutarnjih borbi koje su proživljavali bile su povezane s ostacima poljske tradicije i viteškog etosa te vrijednostima koje je nekada predstavljalo poljsko plemstvo. To je dovelo do faze veličanja Conradova lika i djela tijekom koje je gotovo dosegao status duhovnog vođe. Conrad je shvaćao beznade, okrutnost i tamu s kojima se svakodnevno susreće čovjek, no zadržao je vjeru da se ideali ljudskog ponašanja mogu i moraju održati. U to su vjerovali i ustanici, a u Conradu su vidjeli novu vrstu patriotizma koji je zapravo bio univerzalan svim ljudima i to ih je privlačilo njegovoj književnosti.

Varšavski je ustanak završio teškim porazom, a nova komunistička vlast pokušavala je iskorijeniti etos ustanika i njihov novi patriotizam. Prepoznat je velik Conradov utjecaj na formiranje njihove ideologije te se tako i on našao na popisu zabranjenih pisaca. Gotovo 10 godina njegova djela nisu bila objavljivana u Poljskoj i popularnost mu je znatno pala, kako zbog nedostupnosti njegovih knjiga, tako i zbog činjenice da su njegove ideje sve više postajale zastarjele i mladi u njima više nisu vidjeli žar koji je privukao generaciju ustanika. No proučavajući ovu temu, vidljivo je da se Conrad može povezati s gotovo svim kulturnim i umjetničkim pravcima u Poljskoj u 20. stoljeću. Također, vidljiv je i njegov utjecaj u povijesnom kontekstu pa stoga možemo zaključiti kako Conradov odlazak iz Poljske i odluka o pisanju na engleskom jeziku nipošto nije značilo i odbacivanje poljske kulture. Naprotiv, vidljiva je i želja Conrada da mu književnost bude prihvaćena i u domovini. Zbog toga je njegova recepcija u Poljskoj, ali i utjecaj poljske kulture na njegovo pisanje važno područje

istraživanja i proučavanja Conradove književnosti koju ne bi trebali zanemariti ni kritičari izvan Poljske.

8. LITERATURA

- Baines, Jocelyn. 1986. *Joseph Conrad: A Critical Biography*. Reading: Penguin
- Bromke, Adam. 1979. Poland's Idealism and Realism in Retrospect. *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*. 21(1): 76-91. *JSTOR*. [pregled: svibanj 2018.]
- Beauvois, Daniel. 1985. The Polish National Idea. *The International History Review*. 7 (1): 146-158. *JSTOR*. [pregled: svibanj 2018.]
- Conrad, Joseph. 1981. *Lord Jim*. Prev. Tin Ujević. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Davis, Norman. 2004. *Powstanie '44*. Prev. Elżbieta Tabakowska. Krakov: Wydawnictwo Znak.
- Dąbrowska, Maria. 1959. *Szkice o Conradzie*. Varšava: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Dąbrowski, Marian. 1959. Rozmowa z J. Conradem, u: *Szkice o Conradzie*: 17-29. Prir. Maria Dąbrowska. Varšava: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Front, Łukasz. 2016. Poland and the Conrad Problem: The Controversy over Joseph Conrad-Korzeniowski's Patriotism. *Yearbook of Conrad Studies*. 11: 7-41. <http://www.ejournals.eu/Yearbook-of-Conrad-Studies/2016/Issue-11/art/9110/> [pregled: lipanj 2018.]
- Gella, Aleksandar. The Life and Death of the Old Polish Intelligentsia. *Slavic Review*. 30 (1): 1-27. *JSTOR*. [pregled svibanj: 2018]
- Gieysztor, Aleksander. 2004. The Warsaw Uprising in the Europe of 1944. *Dialogue & Universalism*. 14 (5-6): 13-22. *EBSCO*. [pregled: svibanj 2018.]
- Grzegorzcyk, Andrzej. 2004. A Philosophy for That Time: The Philosophy of Selflessness. *Dialogue & Universalism*. 14 (5-6): 167-171. *EBSCO*. [pregled: svibanj 2018.]
- Gillon, Adam. 1982. *Joseph Conrad*. Boston: Twayne Publishers.
- Gillon, Adam. 1959. Joseph Conrad in Poland. *The Polish Review*. 4 (1/2): 25-32. *JSTOR*. [pregled: svibanj 2018.]
- Kott, Jan. 1945. O Laickim Tragizmie. *Twórczość*. 1 (2): 137-160. Krakov: Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik.

- Likirenik, Stanisław. 2004. I Did Not Want to Die for Nothing. *Dialogue & Universalism*. 14 (5/6): 131-134. *EBSCO*. [pregled: travanj 2018.]
- Malić, Zdravko. 2004. *Iz povijesti poljske književnosti*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Biblioteka književna smotra.
- Młynarska, Maria. 1957. Lord Jim w Powstaniu Warszawskim, u: *Conrad Żywy*: 262-266. Ur. Wit Tarnawski. London: B. Świdorski.
- Morawski, Stefan. 2004. Selected Frayed Memories. *Dialogue & Universalism*. 14 (5-6): 173-181. *EBSCO*. [pregled: svibanj 2018.]
- Najder, Zdzisław. 2016. Conrad nic nie zrobił dla Polski. *Rzeczpospolita*. <https://www.rp.pl/Plus-Minus/311179948-Zdzislaw-Najder-Conrad-nic-nie-zrobil-dla-Polski.html> [pregled: travanj 2018.]
- Najder, Zdzisław. 1957. Conrad w Polsce w Latach 1939 - 1957, u: *Conrad Żywy*: 258-261. Ur. Wit Tarnawski. London: B. Świdorski
- Najder, Zdzisław. 1965. *Nad Conradem*. Varšava: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Najder, Zdzisław. 2008. Przesłanie Josepha Conrada. *Culture.pl*. <https://culture.pl/pl/artukul/zdzislaw-najder-przeslanie-josepha-conrada> [pregled: travanj 2018.]
- Paczkowski Andrzej. 2001. *Pola stoljeća povijesti Poljske 1939. – 1989*. Prev. Magdalena Najbar- Agičić i Damir Agičić. Zagreb: Profil.
- Prorok, Leszek. 1987. Wachty z Conradem, u: *Inicjacje Conradowskie*: 5-49. Krakow: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- Szczepań Wojnarska, Anna. 2017. Conrad reprezentował nowy model patriotyzmu. *Dzieje.pl*. <https://dzieje.pl/kultura-i-sztuka/prof-szczepan-wojnarska-joseph-conrad-reprezentowal-nowy-model-patriotyzmu> [pregled: svibanj 2018.]
- Szczepański, Jan. 1962. The Polish Intelligentsia: Past and Present. *World Politics*. 14 (3): 406-420. *JSTOR*. [pregled: svibanj 2018.]

- Szczepański, Jan Józef. 1957. Conrad Mojego Pokolenia. *Życie Literackie*. 49 (307): 3. *Malopolska Digital Library*. <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/publication?id=16181&tab=3> [pregled: svibanj 2018.]
- Szczepański, Jan Józef. 1982. W Służbie Wielkiego Armatora, u: *Przed Nieznanym Tybunałem*: 7-25. Varšava: Czytelnik.
- Targowski, Andrew. 2004. Reflections on the Warsaw Uprising 1944: Intergenerational Dialogue. *Dialogue & Universalism*. 14 (5-6): 217-235. *EBSCO*. [pregled: svibanj 2018.]
- Terlecki, Tymon. 1957. Conrad w Kulturze Polskiej, u: *Conrad Żywy*: 100-113. Ur. Wit Tarnawski. London: B. Świdorski.
- Tymowski Mihael. 1999. *Kratka povijest Poljske*. Prev. Magdalena Najbar-Agičić. Zagreb: Matica hrvatska.
- Wąsik, Mateusz. 2014. Conrad and Communist Censorship: The Story of the 28th Volume of the Polish Edition of Conrad's Collected Works (1974-75). *Yearbook of Conrad Studies*. 9: 89-94. <http://www.ejournals.eu/Yearbook-of-Conrad-Studies/2014/Issue-IX/art/4761/> [pregled: rujan 2018.]
- Wereszycki, Henryk. 1967. Polish Insurrections as a Controversial Problem in Polish Historiography. *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*. 9 (1): 107-121. *JSTOR*. [pregled: svibanj 2018.]
- Wielki Słownik Języka Polskiego, <http://wsjp.pl/index.php?pwh=0> [pregled: rujan 2018.]
- Zabierowski, Stefan. 2008. W kręgu Conrada. *Śląska Biblioteka Cyfrowa*. http://www.sbc.org.pl/Content/11711/w_kregu_conrada.pdf [pregled: travanj 2018.]

9. SAŽETAK

Joseph Conrad i etos Varšavskog ustanka (1944.)

Joseph Conrad engleski je pisac poljskog podrijetla i u poljskoj je kulturi bio prisutan od samih početaka svog stvaralaštva. Njegova je književnost najveću popularnost dosegla za vrijeme 2. svjetskog rata i to među mladim borcima koji su započeli Varšavski ustanak 1944. godine. Ovaj rad proučava utjecaj Conrada na formiranje etosa Varšavskog ustanka te kao razlog njegove popularnosti navodi poljsku tradiciju, kulturu i književnost koju je dijelio s ustanicima, ali i modernizam njegove književnosti koji je mladima u vrijeme 2. svjetskog rata predstavljao bijeg od ustaljenih doživljaja patriotizma i dužnosti. Kao najpopularnije Conradovo djelo toga razdoblja ističe se *Lord Jim* čiji su motivi i radnja analizirani u radu i predstavljeni usporedno s doživljajima ustanika. U posljednjem dijelu rada objašnjava se sukob na književnoj sceni 1945./1946. godine koji je popularnost Conradove književnosti tijekom 2. svjetskog rata iskoristio kao platformu za raspravu o ideologiji i značaju Varšavskog ustanka jer se zbog cenzure nove komunističke vlasti takve ideje nisu mogle iznositi izravno. Zaključuje se kako je taj sukob ali i status koji je Conrad imao tijekom Varšavskog ustanka dokaz njegove snažne prisutnosti u poljskoj kulturi s kojom svjetska, ali ni poljska publika, nije dovoljno upoznata.

Ključne riječi: Joseph Conrad, etos, Varšavski ustanak, 2. svjetski rat, *Lord Jim*

ABSTRACT

Joseph Conrad and the ethos of the Warsaw Uprising (1944)

Joseph Conrad is an English writer of Polish origin who was present in Polish culture since the beginning of his literary career. He reached the peak of his popularity in Poland during World War II when his literature was read by young soldiers who took part in the Warsaw Uprising of 1944. This paper studies the influence of Joseph Conrad on the ethos of the Warsaw Uprising and analyzes the reasons behind his popularity which include the link to Polish tradition, culture and literature that he shared with the conspirators, but also the modernism of his works which gave the young people the means to escape the fixed notions of duty and patriotism. The paper analyses the motifs and the story of the most popular Conrad's novel at the time, *Lord Jim*, and compares it to the experiences of the soldiers. The final part of the paper explains the conflict among literary critics which emerged in 1945/1946. Conrad's popularity during World War II was used as a platform to discuss the ideology of the Warsaw Uprising because the censorship of the new Communist party prevented these kinds of ideas to be openly discussed. This conflict, as well as the status Conrad had during the Uprising, is a testament to the strong presence he had in Polish culture which remains relatively unknown to both international and Polish readers of Conrad's works.

Key words: Joseph Conrad, ethos, the Warsaw Uprising, World War II, *Lord Jim*